

RADU CÂRCIUMARU

*Introducere în istoria
Evului Mediu românesc.
Aspecte ale evoluției politice
(sec. IX-XVI)*

- NOTE DE CURS -

Copyright © 2013, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CÂRCIUMARU, RADU

**Introducere în istoria Evului Mediu românesc : aspecte
ale evoluției politice : (sec. IX-XVI) : note de curs / Radu**

Cârciumaru. - București : Pro Universitaria, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-691-1

94(498)"08/15"(075.8)

INTRODUCERE

Acest curs, apărut sub forma unei cărți, a fost conceput să se adreseze atât studenților cât și unui public larg fascinat de istorie, de tumultuoasa perioadă a evului mediu românesc.

Din această perspectivă, menirea sa este să răspundă unei nevoi de informare cu privire la o diversitate de procese prezentate uneori neclar sau divergent la nivel istoriografic. Având credința că expunerea respectă ultimele interpretări istorice, considerăm că ea nu poate fi încadrată, în totalitate, într-o anumită programă ce pierde în multe cazuri din elementul de continuitate al expunerii evolutive.

Trebuie să recunoaștem că specificul de manual universitar a impus și îngrădiri demersului nostru concentrate în limita de spațiu alocată analizei anumitor personalități sau în dezbaterea diverselor fenomene, evenimente istorice. Am căutat, cum era firesc, să insistăm asupra momentelor de seamă ale perioadei medievale și, de aceea, procese precum geneza statelor românești sau figurile unor importanți domnitori (Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Petru Rareș, Mihai Viteazul) beneficiază de o atenție sporită. În egală măsură, am dorit să nu neglijăm Transilvania ce a deținut, de-a lungul istoriei sale, un statut aparte care i-a restrâns, în multe situații, o politică proprie.

Întregul spațiu românesc a încercat, în consecință, să fie înfățișat în interacțiune permanentă cu statele vecine, cu marile puteri ce au jucat un rol răsfrânt direct sau indirect și asupra evoluțiilor românești.

În lumina celor afirmate, se află motivația pentru care însăși lucrarea este văzută drept o introducere la studiul istoriei evului mediu românesc, axată pe analiza vieții politice operând, doar atunci când era de strictă necesitate, un transfer asupra realităților economice sau sociale.

Structurarea materiei a urmărit criteriul clasic, cel cronologic, ce nu a fost însă absolutizat, pe parcursul lucrării existând excepții menite să dea o cursivitate, o înțelegere cât mai exactă a textului.

Din aceeași perspectivă cronologică, cursul debutează cu realități ale secolului al IX-lea, chiar dacă în spațiul central-vestic al Europei

perioada dintre căderea Imperiului roman de Apus și secolul al X-lea a marcat o simbioză între elementul autohton și cel barbar ce a evoluat politic în formațiuni sau state medievale. Lipsa acestui proces în arealul românesc ne-a determinat să împingem începutul expunerii în secolul al IX-lea chiar dacă exclusiv cercetările arheologice localizează debutul evului mediu românesc undeva în secolul al VIII-lea. Domnia lui Mihai Viteazul va reprezenta limita superioară a cărții de față. Am avut în vedere, în alegerea noastră, mai ales concepția lui Nicolae Iorga, care considera acest moment un sfârșit al Evului Mediu românesc.

Marele istoric sublinia, de o manieră convingătoare, faptul că trecerea spre o societate modernă s-a realizat paradoxal sub presiunea dominației otomane care a lovit în special în categoria joasă a populației reprezentată de țărănime.

Solidaritatea societății românești, manifestată până atunci prin organizarea apărării în fața atacurilor externe, a luat și ea sfârșit. Prin urmare, putea începe îndelungatul drum al evoluției spre perioada modernă cu urme adânci în statele românești ce vor păstra elemente specifice societății medievale până aproape de secolul al XIX-lea.

În final, trebuie precizat că bibliografia consultată în alcătuirea lucrării este una consistentă, motiv pentru care ea se regăsește sub denumirea de *Bibliografie selectivă*, o parte din studii fiind mai ușor de procurat, pentru pasionații de istorie, în timp ce altele se află în colecțiile unor biblioteci specializate. În egală măsură, ea s-a dorit și un ghid practic în cazul dorinței de aprofundare a anumitor capitole din perioada tratată.

Lipsa notelor bibliografice impune, în mod just, o scădere a nivelului științific a textului dar el trebuie văzut, cu precădere, drept un instrument util de lucru și o bază pentru cei care doresc să își însușească, în complexitatea ei, problematica Evului Mediu românesc din perioada secolelor IX-XVI.

Autorul

CAPITOLUL I. FORMAȚIUNI POLITICE ÎN TRANSILVANIA (SECOLELE IX-XI)

1.1. Izvoare istorice cu privire la Transilvania

Izvoarele referitoare la Transilvania, Crișana și Banat sunt toate de limbă latină și provin din medii diferite, având un prototip de bază (astăzi pierdut), redactat în a doua jumătate a secolului al XI-lea, între domniile regilor maghiari Andrei I și Ladislau cel Sfânt. Fără să intrăm în detalii, ne mulțumim să menționăm aici izvoarele de importanță fundamentală pentru cunoașterea realităților din Transilvania de la sfârșitul secolului al IX-lea până în secolul al XI-lea inclusiv.

Cu siguranță, cel mai important dintre izvoarele avute în vedere este „*Cronica notarului anonim al regelui Bela*”. Confuzia care a stârnit numeroase dispute istoriografice apare chiar din titlul lucrării deoarece pe tronul Ungariei au existat patru regi cu acest nume. Cercetarea românească a considerat, în mare măsură, că ea a fost redactată la mijlocul secolului al XII-lea de către un cleric din anturajul regelui Bela al Ungariei (1131-1141). În fundamentarea acestei ipoteze s-a pornit de la inițiala *P* a numelui autorului cronicii, specialiștii considerând că el este unul și același cu un personaj atestat și documentar sub numele de Posa sau Pousa ce îndeplinea funcția de „*magister*” la curtea regelui maghiar amintit mai sus. Cronica notarului anonim cuprinde numeroase și valoroase informații referitoare la realitățile din Transilvania, ea fiind un adevărat tezaur de toponime, hidronime și antroponime locale.

În aceeași categorie a izvoarelor de mare preț pentru cunoașterea realităților transilvane se înscriu: „*Gesta Hungarorum*” (Simion de Kéza), „*Chronicon Pictum Vindobonensis*” (Cronica Pictată de la Viena), „*Chronicon Budense*” (Cronica de la Buda) și nu în ultimul rând, scrierea apocrifă „*Legenda Vitae Sancti Gerhardi*” (Legenda Vieții Sfântului Gerard).

Relatând evenimentele legate de primele contacte dintre populația românească din Transilvania și cetele maghiare care pătrund dinspre vest în spațiul intracarpatic, toate aceste izvoare (și în mod special Cronica notarului anonim) numesc acest teritoriu *TERRA ULTRASILVANA*, toponim care va deveni treptat *ULTRASILVA* sau *TRANSSILVA*, această formă fiind preluată de toate cronicile ulterioare.

1.2. Maghiarii și așezarea lor în Câmpia Pannonică

Pentru a putea înțelege împrejurările istorice în care s-au produs primele contacte între românii din Transilvania, Crișana, Banat și triburile maghiare care au pătruns aici la finele secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea este necesară prezentarea celor mai importante momente din istoria acestui neam, din perioada anterioară stabilirii și sedentarizării lor în Câmpia Pannonică.

Originea fino-ugrică a maghiarilor este în momentul de față acceptată în mod unanim în mediile istorice ca de altfel și înrudirea acestora cu finlandezii, estonienii și laponii. Proveniți din zona munților Altai (nordul Persiei) ungurii s-au caracterizat, până în momentul stabilirii lor definitive în Pannonia, printr-un mod de viață specific populațiilor nomade ocupându-se în special cu creșterea animalelor, iar sub raportul organizării social-politice erau structurați în triburi. În prima jumătate a veacului al IX-lea (aprox. anul 830), ungurii erau stabiliți în *LEBEDIA*, ținut situat între Don și Nipru, care oferea condiții propice unei populații bazate pe creșterea animalelor.

Atacați de pecenegi, o altă populație de origine nomadă, ungurii se împart în două mari grupări dintre care una se va retrage spre regiunile asiatice, cea de a doua deplasându-se spre vest au ajuns într-un ținut cunoscut sub numele de *ETELKÖZ*. Istoricii au localizat acest teritoriu în spațiul dintre Prut și Nipru, iar situarea cronologică a momentului în care ungurii au fost obligați să părăsească Lebedia, anul 889, a fost de asemenea acceptată de specialiștii perioadei.

În acest moment a fost definitivată și organizarea politică, cele 7 triburi maghiare desemnându-și un conducător unic în persoana lui Arpad care va fi întemeietorul unei dinastii cu existență de peste patru secole. Alegerea lui Arpad nu a trecut neremarcată în izvoarele vremii și aceasta datorită faptului că noul conducător al triburilor maghiare era înzestrat cu reale calități de conducător politic și militar, calități subliniate în scrierile sale de însuși împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul.

Sederea ungurilor în Etelköz nu a fost, nici de această dată, una de lungă durată. În anul 894 între bizantini și bulgari, conduși de țarul Simeon, a izbucnit un puternic conflict. Imperiul bizantin va face apel în cadrul acestui conflict la triburile maghiare încheind o alianță militară îndreptată împotriva bulgarilor. Ca urmare a intervenției maghiarilor în război, bulgarii nu vor putea opune rezistență, fiind obligați să încheie pace cu Bizanțul.

Țarul Simeon a considerat că numai datorită intervenției ungarilor a fost obligat să cedeze în fața bizantinilor și nu a lăsat nepedepsită această colaborare. După încheierea păcii cu Bizanțul va pune bazele unei alianțe militare cu pecenegii îndreptată împotriva maghiarilor. Coaliția bulgaro-pecenegă va ataca fără întârziere tabăra ungarilor din Etelköz, distrugând-o aproape în totalitate. Victoria zdrobitoare asupra triburilor maghiare a fost facilitată, în mare măsură, de faptul că o bună parte a armatei lui Arpad se afla comasată în alte zone ale Europei, în acțiuni de jaf. Înfrângerea a fost totală, numeroși luptători au fost uciși, alții au căzut prizonieri, turme imense de vite au fost luate ca pradă de război, iar rămânerea maghiarilor în zonă devenea imposibilă. În atare condiții, o nouă deplasare spre vest era obligatorie.

Problema traseului urmat de triburile maghiare în trecerea lor din Etelköz spre Câmpia Pannonică rămâne, și în momentul de față, obiectul unei controverse între istoriografia română și cea maghiară. Semnalăm astfel două poziții diametral opuse în care, din păcate, se pot observa și conotații de ordin politic sau extra-științific. Conform primei teze se afirmă că deplasarea ungarilor din Etelköz în Pannonia s-a făcut prin regiunile de la nord de Carpați, prin teritoriul galițian, trecerea în Câmpia Tisei producându-se prin pasul Munkács (opinie susținută de numeroase argumente de ordin material și logic). În același timp, alți specialiști (precumpănitor maghiari sau filomaghiari) consideră că trecerea din Etelköz spre Pannonia s-a produs direct prin pasurile Carpaților Răsăriteni în Transilvania, iar de aici în valea Tisei. Indiferent de existența acestor două poziții, ceea ce rămâne o certitudine este faptul că așezarea ungarilor în Pannonia s-a petrecut în cursul anului 896.

1.3. Ducatele intracarpatiche din secolele IX-XI

Începând din acest moment, se poate considera deschisă lunga perioadă a relațiilor ungarilor cu populația din Transilvania. Potrivit tuturor izvoarelor scrise la finele veacului al IX-lea și la începutul celui următor, mai exact în perioada în care ungurii se stabileau în Pannonia (teritoriu din care au declanșat numeroase și distrugătoare raiduri în vestul și sudul Europei), în teritoriile din stânga Tisei existau câteva formațiuni politice. Izvoarele numesc aceste formațiuni ducate, iar pe conducătorii lor duci (termeni folosiți curent în izvoarele de limbă latină). Corespondentele acestora pentru spațiul românesc

erau voievodatele și respectiv voievozii. Structurile din interiorul arcului carpatic sunt amplu amintite în Cronica Notarului Anonim.

Astfel, în Crișana se află ducatul condus de Menumorut, ce ocupa un teritoriu foarte întins situat între Tisa, Pădurea Igfon, Mureș și Someș, în spațiul dintre Mureș și Dunăre se află ducatul condus de Glad, iar în podișul Transilvaniei era situată formațiunea condusă de Gelu.

Primul atacat a fost ducatul lui Menumorut de către o oaste maghiară condusă chiar de Arpad. Interesant de consemnat este faptul că Arpad a încercat rezolvarea conflictului pe cale pașnică el oferind lui Menumorut daruri bogate pentru a-și părăsi teritoriul stăpânit. Negocierile purtate între cei doi conducători în cetatea Biharea (castrum Byhor), probabil chiar reședința principală a voievodatului, au eșuat, Menumorut fiind încrezător în potențialul militar al formațiunii sale și, mai ales, în sistemul defensiv de apărare bazat pe cetățile *Zotmar* (Satu-Mare), *Zyloc* (Zalău) și *Byhor*.

Cu toate că într-o primă etapă a confruntării, Menumorut a reușit să țină piept adversarului, resursele militare și umane ale acestuia s-au dovedit insuficiente pentru o rezistență de durată și cu atât mai puțin pentru obținerea victoriei finale. Primul succes important al maghiarilor a fost cucerirea cetății *Zotmar* după un asediu de aproximativ trei zile. Reușita este una decisivă deoarece pe lângă cetate și o mare parte a armatei lui Menumorut cade în captivitate.

În aceste condiții, ducele Menumorut va alege să își concentreze toate forțele rămase pentru apărarea celei mai importante cetăți a formațiunii, Bihor. Hotărârea de a evita o confruntare deschisă și retragerea în spatele zidurilor cetăților a condus la capitulare. După un asediu de 13 zile, Bihorul se va preda fie ca urmare a cuceririi sale, fie ca urmare a unui acord de pace relativ avantajos. Astfel, este posibil ca Menumorut să își păstrat funcția prin încheierea unei alianțe matrimoniale: fiica ducelui căsătorindu-se cu fiul lui Arpad.

Așa cum încercase și Menumorut, ducele Glad s-a hotărât să reziste în fața cuceririi. Prima dată, oastea maghiară a supus locuitorii dintre Mureș și Timiș, ofensiva continuând apoi de-a lungul ultimului râu amintit. Tabăra a fost instalată la locul numit Vadul Nisipurilor, iar la trecerea Timișului ea a fost atacată de o oaste mixtă compusă din români, pecenegi și bulgari, condusă de Glad. După un atac impetuos, oastea transilvăneană a fost rapid înconjurată, Glad căutând refugiul în cetatea Keve (Cuvin). După cucerirea Cuvinului,

maghiari asediază și cuceresc și cetatea Orșova (Urschia), această din urmă fortificație fiind chiar reședința principală a ducatului.

Ultima formațiune cucerită, conform cronicii notarului anonim, este cea a lui Gelu. Țara stăpânită de Gelu se bucura de faima unui teritoriu bogat de care a aflat unul din comandanții maghiari remarcați în luptele duse împotriva lui Menumorut, Tuhutum.

Acesta a obținut învoirea lui Arpad pentru cucerire și permisiunea de deținere a sa ca feudă pentru el și urmașii săi. Gelu, aflând de intenția lui Tuhutum, a încercat să oprească atacul maghiar la Porțile Mezeșului. În ciuda rezistenței opuse, Gelu este înfrânt și încearcă să se salveze în cetatea sa de lângă râul Someș. Ulterior, va fi prins și ucis în apropierea unui afluent al Someșului. Disparația ducelui român (*quidam Blacus* - așa cum este amintit de Cronica Notarului Anonim) i-a obligat pe supușii săi să accepte alegerea lui Tuhutum în fruntea formațiunii politice.

Cucerirea și supunerea ducatelor lui Menumorut, Glad și Gelu nu a reprezentat decât prima fază în procesul anexării Transilvaniei. Din această cauză se poate afirma că stăpânirea maghiară nu este una efectivă, unghurii preferând, în multe cazuri, încheierea unor tratate de vasalitate cu conducătorii locali care, deși au fost apăsătoare, nu au determinat instaurarea unui control absolut asupra zonei.

Etapă următoare (cea mai importantă de altfel, deoarece în decursul ei s-a consolidat stăpânirea maghiară în Transilvania) se leagă de numele și personalitatea regelui Ștefan I pe care unghurii l-au supranumit, ulterior, *cel Sfânt*. Pentru ca acest lucru să devină posibil, au fost necesare reorganizări în sânul societății maghiare, cea mai importantă fiind în strânsă legătură cu procesul de creștinare a acestei populații.

În primul rând, trebuie menționat că, multă vreme după stăpânirea lor în Pannonia, unghurii s-au remarcat prin numeroase incursiuni de pradă în Europa Centrală și de vest, întrerupte de zdrobitoarea înfrângere suferită la Lech (955) care a pus capăt expansiunii lor spre părțile apusene ale bătrânului continent. Păgâni până în acel moment, unghurii au început să arate un interes particular creștinării lor și, într-o primă fază, se pare că misionarii greci vor reuși să-i îndrepte spre ritul ortodox.

În cursul secolului al X-lea, principele Gyula merge la Constantinopol, se botează și aduce cu sine ca episcop al Ungariei, pe călugărul Hierotheos, ce a întemeiat o mănăstire de călugări greci. Situația nu a fost de lungă durată, deoarece Papalitatea și catolicismul au pornit o adevărată contraofensivă. La

sfârșitul secolului al X-lea, Ungaria a fost vizată de numeroși misionari catolici. În încurajarea acestei acțiuni un rol important l-a jucat Geza (970-997), tatăl viitorului rege, Ștefan I.

Convertirea lui Ștefan la catolicism i-a adus acestuia două mari avantaje: în primul rând Papa îi acordă și recunoaște calitatea de rege al Ungariei (prin încoronarea din 25 decembrie 1001, oficiată de către episcopul de Strigoniu), el primind dreptul de a-și organiza țara din punct de vedere bisericesc și, în fine, Ștefan va beneficia, de acum încolo, de împuternicirea de a lupta împotriva păgânilor și necredincioșilor. În spatele acestui ultim drept, regăsim dorința de extindere teritorială și încercarea de întărire a autorității regale știrbită, cu precădere, în regiunile de margine aflate sub o relație de dependență în raport cu regatul maghiar.

Așadar, în urma succesului obținut prin consolidarea poziției sale, regele Ștefan va trece la organizarea unor ample acțiuni militare, printre cele mai importante fiind cele îndreptate împotriva formațiunilor politice din Transilvania, Crișana și Banat.

Explicația acțiunilor militare din Transilvania trebuie căutată, în primul rând, în faptul că, după supunerea ducatelor lui Menumurut, Glad și Gelu, succesorii maghiari ai acestora contestau, în forme mai mult sau mai puțin deschise, autoritatea regelui Ștefan.

Prima țintă a politicii ofensive a lui Ștefan a fost Gyula, succesorul lui Tuhutum în ducatul lui Gelu. Gyula era un personaj de vază (unchiul regelui Ștefan cel Sfânt), dar a fost făcut prizonier și dus în Ungaria, iar formațiunea sa a fost anexată regatului maghiar. Următoarea expediție maghiară a avut loc împotriva unui alt conducător local, Kean, despre care izvoarele afirmă că era “*ducele bulgarilor și al slavilor*”, stăpânirea sa aflându-se în părțile sud-estice ale Transilvaniei.

Pentru a completa aducerea Transilvaniei sub stăpânire maghiară, regele Ștefan s-a îndreptat împotriva lui Ahtum, care își exercita autoritatea în arealul fostului ducat al lui Glad. Pretextul regalității pentru atacarea acestei formațiuni a fost, potrivit principalului izvor care relatează evenimentul (*Legenda vieții sfântului Gerard*), faptul că Ahtum nu a acordat cinstea cuvenită regelui Ștefan prin hotărârea de a pune vamă pe mărfurile regale transportate pe Mureș, acțiune ce aducea serioase prejudicii financiare Ungariei. Ahtum va fi asasinat în cea mai puternică cetate a formațiunii, Morisena, care va purta de acum încolo numele de Cenad, derivat din cel al comandantului care acționase în sprijinul regalității (Chanadius).